

قیمت‌گذاری و بازار آب در ایران

سیاست‌های اقتصادی و اصلاح نظام حکمرانی آب

گروه سیاست‌پژوهی اندیشکده تدبیر آب ایران

استفاده از سازوکارهای اقتصادی و بازارمحور، از مؤلفه‌های مهمی است که می‌تواند برای بهبود و ارتقای حکمرانی آب، در همه کشورهای جهان به کار گرفته شود؛ مانند اعطای انواع یارانه‌های هدفدار، اخذ مالیات و عوارض و قیمت‌گذاری و ایجاد یا تقویت سازوکارهای بازار رقابتی. تجربه نشان داده است که استفاده صحیح از این تدابیر، می‌تواند تأثیرهای درخور توجهی در تغییر و اصلاح رفتارهای کنشگران در مسیر تحقق هدف‌های برنامه‌ای داشته باشد. در این گروه از سیاست‌ها، به تقویت سازوکارهای غیردستوری و سلسله‌مراتبی - که خلأ آن در نظام حکمرانی آب کشورهای مختلف کارایی آن را به شدت تنزل داده است - وزن و اهمیت بیشتری داده می‌شود.

اقتصاددانان در این مسیر می‌توانند قابلیت‌های زیادی برای درگیر شدن در مطالعات مصرف، تخصیص و مدیریت آب از خود نشان دهند. آب در سطح خانوار، مزرعه، بازرگانی و صنایع، نقش زیادی ایفا می‌کند. صرف‌نظر از اینکه آب به عنوان نهاده برای تولید یا مصرف در خانه در نظر گرفته شود، رگه‌هایی از ملاحظات اقتصادی همراه آن است. ارزش آب در مصارف مختلف بسیار متفاوت است. ضمن آنکه ارزش آب در هر نوع مصرفی با توجه به موقعیت مکانی، فصل و شرایط کمیابی آب تغییر می‌کند. برای درک کامل تصمیمات مربوط به مصرف آب، باید درباره بخش‌های اقتصادی که مردم در آنها کار و زندگی می‌کنند، مطالعه شود. باید دریافت خوبی از سیاست‌های کلان، هزینه‌ها و دسترسی به سایر نهاده‌هایی که بر تصمیمات گرفته‌شده در این بخش‌ها تأثیرگذار است، داشت.

در تطبیق مبانی نظری علوم اقتصادی با ویژگی‌های منحصربه‌فرد آب، توضیح داده می‌شود که چرا نهاد بازار قادر به لحاظ کردن کامل آثار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و زیست‌محیطی در برقراری پاسخ‌گویی به نیازها، ایجاد تعادل‌ها و حل مسائل نیست. سیالیت و تحرک پذیری آب و قابلیت استفاده مجدد و مکرر، مطرح بودن کیفیت غیربازاری و زیست‌محیطی، موضوع انحصار طبیعی عرضه خدمات به دلیل اقتصاد مقیاس و داشتن ویژگی‌های منبع مشترک (مشاع)، حیاتی و بی‌بدیل بودن آب (بدون جایگزین) و ضرورت دخالت‌های دولت و اقدامات جمعی، از مؤلفه‌های درخور توجه در این بحث به‌شمار می‌روند. در نتیجه نظر به ویژگی‌های منحصربه‌فرد آب، اجماع وسیعی در سطح جهان شکل گرفت که تکیه بر نهاد بازار

و سازوکارهای اقتصادی، به‌تنهایی قادر به حل مسئله آب نخواهد بود. از طرف دیگر اگر نتوان بر اساس منطق اقتصادی، قیمت واقعی آب و خدمات مرتبط را از استفاده‌کننده آن دریافت کرد، میان ارزش استحصال آب و هزینه پرداختی، فاصله‌ای ایجاد می‌شود که به آن «رانت» می‌گویند. ایجاد رانت‌های زیاد - با صدور مجوز بهره‌برداری از منابع طبیعی یا اجرای طرح‌های عمرانی - باعث دامن‌زدن به رفتارهای رانت‌جویانه در جامعه می‌شود. رانت‌خواهی منابع را از فعالیت‌های مولد دریغ و در خدمت رأی‌آوری و منویات مجموعه‌های تصمیم‌گیری بلندمرتبه قرار می‌دهد تا منابع کشورها به سمت نوعی سیاست توزیعی منحرف شود که سرانجام به کاهش چشمگیر رفاهی و هزینه‌های اجتماعی می‌انجامد. این فرایند به ظرفیت‌های اقتصادی - اجتماعی هر جامعه‌ای که دچار این عارضه است، آسیب‌های جدی می‌زند. در نتیجه حل مشکل آب در گرو یک رویکرد جامع شده است که لازم است در آن علاوه بر ضوابط و اصول اقتصادی، ضوابط زیست‌محیطی، عوامل فنی، اجتماعی و نهادی نیز در نظر گرفته شود.

به تبع چنین توجیه نظری در حوزه آب در اغلب کشورها، با ایجاد و گسترش تشکیلات مدیریتی مختلف دولتی، عمومی کردن مالکیت منابع آب و سرمایه‌گذاری‌های گسترده‌ای که دولت‌ها در زمینه اجرا و بهره‌برداری طرح‌های توسعه منابع آب انجام داده‌اند، بخش عمده تصمیمات مربوط به مدیریت منابع آب و تخصیص منابع آب، در قالب سازوکارهای برنامه‌ای و تصمیم‌گیری‌های اداری و سیاسی اخذ و اجرا می‌شود. اما نارسایی‌هایی که در سایه سیطره این نوع مدیریت دولتی بروز کرده است، نظیر بهره‌برداری بی‌رویه از منابع آب استحصالی، تأخیر در اجرای طرح‌های مکمل نظیر شبکه‌های آبیاری و زهکشی و تجهیز مزارع و دامن‌زدن به رفتارهای رانت‌جویانه، مجدداً راهکارهای اصلاحی غیرمتمرکز را به لحاظ تقویت سازوکارهای اقتصادی و اجتماعی، مد نظر قرار داده است. از آنجایی که استفاده از این سازوکارها به شناخت شرایط واقعی هر کشور و جامعه‌ای نیاز دارد که می‌خواهد آنها را به خدمت بگیرد، برخی از جنبه‌های مهم - با توجه به انگیزه‌ها و باورهای نادرست موجود - در این مجال توضیح داده شده و بر آن تأکید می‌شود.

قیمت‌گذاری آب یا انرژی

قیمت‌گذاری درست می‌تواند یکی از روش‌های غیرمستقیم در جهت تحقق هدف‌های برنامه‌ای، نظیر تأمین منابع مالی یا کاهش تقاضا و مصرف آب، باشد. در استفاده از این سیاست، توجه به آثار مالی و اقتصادی قیمت بر میزان مصرف و کارایی آب و همچنین

قیمت‌گذاری
درست
می‌تواند یکی
از روش‌های
غیرمستقیم در
جهت تحقق
هدف‌های
برنامه‌ای، نظیر
تأمین منابع
مالی یا کاهش
تقاضا و مصرف
آب، باشد